

Muhâkemetü'l-Lugateyn Eserinin Ankara Nüshası

Ankara Copy of *Muhakamat al-Lughatayn*

Saidbek BOLTABAYEV¹

öz

Ali Şir Nevâyî Türk ve Fars dillerini çeşitli yönlerden karşılaştırdığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* eserini hayatının son yıllarında yazmıştır. Nevâyî'nin en önemli eserlerinden biri olmasına rağmen divanları ve *Hamse*'si kadar çok sayıda nüshasının oluşturulmadığı görülmektedir. Bunda *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in bir edebî eser olmamasının da etkisi muhakkaktır. Ancak 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Paris, İstanbul, Kırım ve Hokand'da eserin matbu nüshaları ayrı ayrı olmak üzere birkaç kere yayımlanmıştır. Buna bağlı olarak *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Nevâyî'nin eserleri arasında bilimsel çalışmalara en çok kaynak teşkil edenlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Eserin metni üzerine çok sayıda bilimsel yayın yapılmış ve karşılaştırmalı metinleri hazırlanmıştır. Eser, Macarca, Fransızca, Rusça, Farsça, İngilizce gibi dillere tercüme edilmiş ve ayrıca Osmanlı Türkçesinin yanı sıra, Türkmen, Azerbaycan, Uygur, Özbek ve Türkiye Türkçesine aktarmaları da yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Nevâyî'nin tercümesi (aktarımı) yapılan eserleri arasında *Muhâkemetü'l-Lugateyn* başta gelmektedir. Eserin birkaç nüshası günümüze ulaşmış olup bu çalışma, Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunan nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Ankara nüshası denilebilecek bu yazma bilim dünyası tarafından yeni tanındığından eserle ilgili bilimsel yayınlara konu olmamıştır. Makalenin giriş kısmında eserin çeşitli dillere tercümeleri ve araştırılma tarihinden bahsedilmiştir. Ardından eserin nüshaları sıralanarak kısaca bilgi verildikten sonra Ankara nüshasının diğer nüshalara göre farklılıkları, metinsel bakımdan olumlu yönleri ve edisyon kritik metninin oluşturulmasındaki katkıları üzerinde durulmuş, nüshada görülen Oğuzca unsurlar gösterilerek bunlardan hareketle nüshanın istinsah sahası ile ilgili tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nevâyî, Çağatay Türkçesi, Muhâkemetü'l-Lugateyn, Nüsha, Oğuzca Unsur

ABSTRACT

Navayî wrote *Muhakamat-al-lughatayn*, in which he compared Turkish and Persian in various aspects in the last years of his life. Although it is one of Navayî's most important works, not as many copies have been created as his divans and *Khamsa*. The fact that *Muhakamat-al-lughatayn* is not a literary work impacts this. The hard copies of the work were printed several times in Paris, İstanbul, Crimea and Kokand in the 19th and 20th centuries. *Muhakamat-al-lughatayn* stands out among Navayî's works as a source that constitute the most scientific studies. Many scientific publications have been published, and comparative texts have been prepared. The work has been translated into languages such as Hungarian, French, Russian, Persian, English, and also into Turkmen, Azerbaijani, Uyghur, Uzbek, and Turkey Turkish, as well as Ottoman Turkish. A few copies

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Saidbek Boltabayev (Doç. Dr.),

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük, Türkiye

E-posta: sboltabayev@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5200-5845

Başvuru/Submitted: 18.03.2024

Revizyon talebi/Revision requested:

10.06.2024

Son revizyon/Last revision received:

10.06.2024

Kabul/Accepted: 14.08.2024

Atfif/Citation: Boltabayev, Saidbek. "Ankara

Copy of *Muhakamat al-Lughatayn*." *Türkiyat*

Mecmuası-Journal of Turkology 34, 2 (2024):

819-837.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1454833>

of this work have survived to date. This study was prepared based on a copy of the Ankara National Library. Since this manuscript, which we can call the "Ankara copy", has just been recognized by the scientific world, it has not been the subject of a scientific publication. In the introduction part of the article, the translations into various languages and the date of the review are mentioned. The copies are listed, the differences between Ankara copy compared to the other copies, its textual success, its contributions to the creation of the critical edition text are emphasized, the Oghuz elements are shown, and, based on these, determinations regarding the field of creation of the copy are included.

Keywords: Navayî, Chagatai Turkish, Muhakamat-al-Lughatayn, Copy, Oghuz Element

EXTENDED ABSTRACT

Muhakamat al-Lughatayn is a significant work by Navayî. However, not as many copies of Navayî's other works have survived to date. This may also be due to the fact that the work is not purely literary. Nevertheless, with printed editions of *Muhakamat al-Lughatayn* in cities like Paris (1841), Crimea (1842), Istanbul (1897), and Kokand (1916), the work gained widespread recognition, leading to scholarly investigations into it in academia.

In contemporary times, seven complete copies and one incomplete copy, totaling eight manuscripts of *Muhakamat al-Lughatayn*, are known to exist. Topkapı, Fatih, Paris, Budapest, Hyderabad, Tabriz, and Ankara manuscripts are complete copies, whereas the Konya copy is incomplete. This article was prepared based on the Ankara manuscript.

The Ankara copy of *Muhakamat al-Lughatayn* is predominantly written in black ink; however, words such as *rubai*, *bayt*, *qit'a* and some section headings are written in red ink. Throughout the text, in both the poetry and prose sections, red ink is frequently noted. Like other copies of this work, the Ankara copy generally lacks the vowel marks in the text. However, one of the remarkable orthographic features of this copy is that in some places the vowel marks of words with important differences in meaning are shown: *levnleri* لَوْن لاری (5b/4), *birer varaq* فَرَوْرَارِيب (5b/7), *'alemdür* رَدُّ مَلْع (11b/2).

The copyist copied the text almost too carefully. However, despite some spelling mistakes and occasional omissions in the copy, either due to the copy the copyist used as a source or due to his/her own mistakes, these are not very frequent. In the Ankara copy, the word *etlikni* (12b/6) was written instead of *ölejni*, the word *örtege* (20b/3) was written instead of *öterge*, and the word *o küy* was written instead of *ol küy*. It is possible to see that some words, word groups, and sentences were written incompletely in the Ankara copy. Sometimes, one or a few words are missing within a sentence; while in rare instances, entire sentences may be omitted. Sometimes the copyist may have intervened in the original text.

The Ankara copy is highly compatible with other copies of the work. However, it is also noteworthy that in some places, different words are used compared to other copies. Although all copies contain the phrase *meşnevîde bir jemâ'at xûb ta'rîfide mundaq deyilipdür kim*, in the Ankara copy, *bitilipdür ki* is written instead of *deyilipdür kim*. In the section where different forms of drinking are shown, information is given about the verb *tamşımaq*, while the following sentence is included in the copies: *tamşımaq ki gâyet zevkdin bat içmes, lezzet tapa*

tapa az az ier. However, in the Ankara copy, *bāde içmesi* was written instead of *bat imes*, and the copyist believed that the sentence was complete. The copyist must have understood the meaning of the sentence as “Tamşımaq - drinking wine with great pleasure”.

Although there are some spelling mistakes and missing or incomplete writings in the Ankara copy, there are also successful aspects of the text. These aspects help to understand *Muhakamat al-Lughatayn* correctly and completely. Because it is known that there are issues regarding the work that have not yet been fully resolved. Newly found copies may be helpful in resolving such issues. One of such situations can be seen in the section where the poet talks about the *Fevayidü'l-Kiber*. In other copies, there is a sentence like this: ...*anda uluğlarğa fāyideler zülālın* *yétkürüp-mèn ve hevesleri şu 'lesiğa naşāyih zülāludın* *su urup-mèn*. Navayî seems to use the word *zülāl* twice in one sentence. This is a situation that is outside the integrity of the relevant part of the work. In the Ankara copy, *delāyilin* (21b/4) appears instead of the word *zülālın*, and this is more suitable for the parallelism and meaning in the sentence.

While giving information about causation in verbs in the Turkish language, Navayî states that the verb is formed by increasing one letter. While in other copies there is the sentence *alar lafzğa bir harf artturğan bile muña oxşaş bir zāmīrni arturupdurlar*, in the Ankara copy it is clearly shown which letter is the letter being talked about: *alar lafzğa “t” harfi arturğan bile muña oħşaş bir zāmīrni arturupdurlar* (16b/6). This corresponds to the examples in the text and must be the correct format. As a result, while information about word derivation is given with suffixes in the later parts of the work, the poet always indicates with the name of the letter which letter comes to the word: *çīm harfi vaşl kılınur; kāf ve re harfi... ilhāq qılurlar; lām ilhāq qılurlar; kāf ilhāq qılıp* etc.

Although the copy is a work in Chagatai Turkish, it is sometimes possible to come across Oghuz features, unlike other copies. It is noteworthy that in the manuscript, instead of the Chagatai preposition *bile/birle*, the preposition *ile* or its suffixed form *+la* is preferred in four examples, which is a characteristic of Oghuz language. The preposition *üçün* is written as “*içün*” (17b/4) in one example, in another example the copyist wrote the ablative suffix as *+dan* rather than *+in* (*başdan ayağığa* 29b/3). So the copyist probably used the form in his own dialect. Such Oghuz features are not seen in other copies of *Muhakamat al-Lughatayn*.

It can be said that the Ankara copy of *Muhakamat al-Lughatayn* was created in 1873 in the Western Turkic (Oghuz) area, most likely in the territory of the Ottoman Empire. Because the Oghuz elements in the copy that cannot be seen in other copies probably reflect the language of the copyist. Tanzimat intellectuals may have had an influence on the creation of this copy, which was copied in the last periods of Tanzimat. Although the Ankara copy of the work does not differ significantly from the others in terms of text, it also makes some contributions to obtaining the most accurate and closest text to the author’s copy.

Giriş

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti t-Türk* adlı eseriyle ortaya koyduğu dil bayraktarlığı 15. yüzyılın sonlarında *Muhâkemetü'l-Lugateyn* ile Ali Şir Nevâyî tarafından devam ettirildi. Şair, bu eserinde Türk dilinin gerçek anlamda muhafızlarından biri olarak çalışmalarını özetlemekte, hesap vermekte ve aynı zamanda Türk dilinin olanaklarını da vurgulamaktadır. Bilimsel bir eser olduğundan sözü uzatıp çokça örneklerle doldurmak yerine sözlerini kısa, öz ve açık örneklerle kanıtlayan Nevâyî Türk dilinin ses, şekil bilgisi ve anlambilimsel özelliklerini bir zenginlik olarak yorumlamaktadır. Sonuç olarak eserinde tarihsel dilbilim açısından önemini koruyan değerli bilgileri okuyucuya sunmaktadır. Bu sebeple *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in müellif nüshasına en yakın metnini oluşturmak birçok açıdan önemlidir.

Nevâyî'nin en önemli eserlerinden biri olmasına rağmen *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in *Hamse*'si ve divanları kadar çok nüshasının oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Zira diğer eserlerine göre daha az nüshası günümüze ulaşmıştır. Bunda eserin tamamen edebî bir eser olmamasının da etkisi olsa gerekir. Nitekim edebî eserler her zaman daha fazla ilgi ve teşvik görmüştür. Bununla birlikte *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in Paris (1841), Kırım (1842), İstanbul (1897), Hokand (1916) şehirlerinde matbu nüshaları hazırlanarak geniş çapta yaygınlık kazanması ile bilim dünyasında eser ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Eser ilk kez 1841 yılında Paris'teki Nevâyî Külliyyatı nüshasından yola çıkılarak şairin *Tarih-i Mülûk-i Acem, Hamsetü'l-Mütehâyirîn* gibi eserleriyle beraber Fransız bilim adamı Étienne Marc Quatremère tarafından yayımlanmıştır.¹ Bu yayın 1842 yılında Bahçesaray'da da basılmıştır. Yayında Quatremère'in Fransızcaya yaptığı tercüme de yer almaktadır.

Ármin Vámbéry eserin Budapeşte nüshasını esas alarak 1862 yılında Macaristan'daki *Nyelvtudomány Közlemények* dergisinin ilk sayısında kısa bir giriş ile Macarca tercümesini yayımlamıştır.² Eser *Nilüfer Dergisi*'nin 37-40. sayılarında Osmanlı Türkçesi ile tefrika edilmiştir. 1897 yılında da *İkdâm* külliyyatı içinde İstanbul'da Veled Çelebi (İzbudak) tarafından Çağatay Türkçesi metni ve Osmanlı Türkçesi ile kitap hâlinde neşredilmiştir.³ Kitabın başlangıcında Belin'in Ali Şir Nevâyî'nin biyografisi ile ilgili makalesinin⁴ Osmanlı Türkçesine çevirisi de yer almaktadır. 1917 yılında eserin Arap yazısıyla Çağatayca metni Hokand'da basılmıştır. Hokand baskısı daha önceki Paris ve İstanbul baskılarından istifade edilerek hazırlanmıştır. Türk lehçeleri arasında Osmanlı Türkçesinden sonraki aktarım Abdülhakim Gulmuhammedov

1 Étienne Marc Quatremère, *Chrestomathie en turk oriental contenant plusieurs ouvrages de l'Emir Ali-Schir: des extraits des mémoires du Sultan Baber, du traité du Miradj, du Tezkiret-el-Avliya, et du Bakhtiar-Nameh, publiés, accompagnés d'une traduction française, d'un mémoire sur la vie d'Ali-Schir et de notes grammaticales, philologiques et autres. I* (Paris: Typographie de Firmin Didot Frères, 1841).

2 Ármin Vámbéry, "Muhâkemet-ül-Lugetejn. Mir 'Ali-Sír (Nevâjî) Csagataj-Törökjéböl", *Nyelvtudomány Közlemények* 1 (1862), 112-130.

3 Mir Ali Şir Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Veled Çelebi (İzbudak) (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315/1897).

4 François-Alphonse Belin, "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névâii", *Journal Asiatique* XVII (1861), 175-256, 281-357.

tarafından Türkmençeye yapılmıştır.⁵ Kitabın ön söz kısmında şairin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra eserin Arap harfleriyle Türkmençeye aktarımına yer verilmiştir.

Mirza Muhammed Ziya Ahundzade Lenkeranî 18 Cemaziyevvel 1357 (Miladi 14 Ağustos 1938) tarihinde Azerbaycan Türkçesine bilinen ilk aktarımını tamamlamıştır. Burada Çağatay Türkçesiyle yazılan şiirlerin de aktarıldığı dikkat çekmektedir. Arap harfleriyle Bad-ı Küba (Bakü) şehrinde yapılan bu aktarımın bilinen tek nüshası muhtemelen Mirza Muhammed Ziya Ahundzade'nin kendi elinden çıkmıştır. Günümüzde Azerbaycan Bilimler Akademisine bağlı Muhammed Fuzulî Adlı El Yazmalar Enstitüsü Kütüphanesi'nde B-495 numara altında muhafaza edilmektedir.⁶

1940 yılında Parsa Şamsiyev ve Âlim Usman tarafından eserin Latin harfleriyle eserin ilk yayını yapılmıştır.⁷ Kitapta ayrıca eserin Özbekçeye aktarımına yer verilmiştir. Daha sonra Özbekistan'da Aybek, Parsa Şamsiyev, U. Sanakulov gibi bilim adamlarının çalışmaları birkaç kere yayımlanmıştır. 1948 ve 1967 yıllarında Parsa Şamsiyev tarafından Kiril harfleriyle hazırlanan eserin metni ve Özbekçe aktarımı yayımlanmış, 2000'de ise bu yayınlar esas alınarak 20 ciltlik Nevâyî *Mükemmel Eserler Toplamı* yayınında Suyuma Ganiyeva'nın açıklama ve aktarımlarıyla Taşkent'te basılmıştır.⁸

1941 yılında Refet İşıtman tarafından Türkiye Türkçesine aktarımı ile hazırlanan *Muhâkemetü'l-Lugateyn* Ankara'da yayımlanmıştır.⁹ Tourkhan Gandjei eserin 1841 yılındaki Paris baskısından istifade ederek 1948 yılında Farsçaya tercüme etmiştir.¹⁰ Bu Farsça yayın bazı düzeltme ve ilaveler ile 1984 yılında Pakistan'ın Peşaver şehrinde neşredilmiştir. Eserin İngilizce çevirisi Robert Devereux tarafından 1966 yılında Leiden'de yayımlanmıştır.¹¹ Agâh Sırrı Levend'in Ali Şir Nevâyî ile ilgili 4 ciltlik çalışmasının son cildinin 187-217. sayfalarında da *Muhâkemetü'l-Lugateyn* ele alınmıştır.¹² 1970 yılında ise eser Alla Malehova tarafından Rusçaya çevrilerek Taşkent'te basılmıştır.¹³ Afganistan'daki ilk yayın 1984 yılında Muhammed Yakub Vahidî tarafından hazırlanan Arap harfleriyle asıl metinden oluşmaktadır.¹⁴ Doğu Türkistan'da Yeni Uyurca aktarımı Hemit Tömür ve Abdurup Polat tarafından 1988 yılında

5 Emir Ali Şir Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Abdülhakim Gulmuhammedov (Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1925).

6 Ali Şir Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Azerbaycan Bilimler Akademisi Muhammed Fuzulî Adlı El Yazmalar Enstitüsü, B-495.

7 Alişer Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Parsa Şamsiyev ve Âlim Usman (Taşkent: Uzgoslitizdat, 1940).

8 Alişer Nevâyî, *Mükemmel Eserler Toplamı C. 16, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Suyuma Ganiyeva (Taşkent: Fen, 2000).

9 Ali Şir Nevâî, *Muhâkemet-ül-lûgateyn*, haz. İshak Refet İşıtman (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941).

10 Emir Nizamüddin Ali Şir Nevâyî, *Muhâkemet-ül-lûgateyn*, çev. Tourkhan Gandjei (Tahran: Firdevsi 1327/1948).

11 Robert Devereux, *Judgment of Two Languages; Muhakamat Al-Lughatain By Mir 'Ali Shir Nawâi; Introduction, Translation and Notes* (Leiden: E.J. Brill, 1966).

12 Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî IV. Cilt Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968).

13 Alişer Navoi, *Suydeniye O Dvuh Yazıkah (Muhakamatul-lugatayn)*, çev. Alla Malehova (Taşkent: Fen, 1970).

14 Ali Şir Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Muhammed Yakub Vahidî (Kabul: Afganistan Bilimler Akademisi, 1363/1984).

yapılmıştır.¹⁵ Eserin ilk karşılaştırmalı metni ise F. Sema Barutçu Özönder tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada Topkapı, Fatih, Paris ve Budapeşte nüshalarına dayanılarak edisyon kritikli metni hazırlanmış, Türkiye Türkçesine aktarımı, dizini, tıpkıbasımı dışında eserin muhtevası ve önemi, sözlük bilgisine dayalı deliller ve esere esas olan dil malzemesine dair tespitlere yer verilmiştir.¹⁶

Muhâkemetü'l-Lugateyn 2009 yılında da Tebriz'de Muhammedzade Sıddık tarafından yayımlanmıştır.¹⁷ Çalışma giriş, daha önce yapılan Tourkhan Gandjei'nin Farsçaya tercümesi, Azerbaycan Türkçesine aktarımı, Topkapı nüshasının tıpkıbasımı, Latin harfleriyle transkripsiyonlu metni, açıklama ve ilavelerden oluşmaktadır.

Son yıllarda Özbekistan'da *Muhâkemetü'l-Lugateyn* ile ilgili iki önemli çalışma daha yayımlanmıştır. Kasımcan Sadıkov'un 2017 yılında yayımladığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* çalışmasında Topkapı, Paris ve Fatih nüshalarına dayanan transkripsiyonlu metin, Özbekçeye aktarım, açıklamalı sözlük ve tıpkıbasım yer almaktadır.¹⁸ Sonraki çalışma Yusuf Tursunov'a aittir. Araştırmacı eserin Kiril harfleriyle metni, Topkapı, Fatih, Paris ve Haydarabad nüshalarının Arap harfleriyle karşılaştırmalı metni, Özbekçe aktarımı ve Fatih nüshasının tıpkıbasımı olarak 2021 yılında çalışmasını neşretmiştir.¹⁹

İlk yayınlar hariç yukarıda sıralanan bilimsel çalışmaların hiçbirinde *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in metnini oluşturmak için tek bir nüshaya dayanılmamıştır. Özellikle son yıllarda yapılan yayınlarda birkaç nüshayı esas alan metin ve aktarım/tercüme çalışmaları bulunmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere eserin günümüze ulaşan nüshalarında az çok farklılıklar vardır ve bunlar birbirini tamamlar niteliktedir. Bu sebeple eserin her nüshası ayrı öneme sahiptir.

***Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in Nüshaları**

Muhâkemetü'l-Lugateyn üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda eserin nüsha sayılarıyla ilgili farklılık görülmektedir. Sema Barutçu Özönder²⁰ ve Kasımcan Sadıkov²¹ Topkapı, Fatih, Paris ve Budapeşte nüshalarıyla ilgili bilgi verirken Yusuf Tursunov'un çalışmasında Budapeşte nüshası yer almamış, ancak Haydarabad nüshası tanıtılmış, mukayeseli metin için kullanılmıştır.²²

Saniye Eraslan ise ayrı kitap olarak hazırlanan yazmaları listeler ve Budapeşte nüshası dışında Muhammed Fuzulî Adlı Azerbaycan El Yazmaları Enstitüsü'nde, Tebriz'deki Sikatu'l-İslam Kütüphanesinde ve Ankara'da Milli Kütüphanede bulunan nüshaları gösterir.²³ Söz

15 Hemit Tömür ve Abdurup Polat, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İkki Til Münazarası* (Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988).

16 Fatma Sema Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996).

17 Emir Alişir Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, haz. Muhammedzade Sıddık (Tebriz: Neşr-i Ahter, 1387/2009).

18 Kasımcan Sadıkov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn* (Taşkent: Akademnashr, 2017).

19 Yusuf Tursunov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn İlmî-Tenkidî Metin* (Taşkent: Fen, 2021).

20 Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 2.

21 Sadıkov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 6-7.

22 Tursunov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 6-13.

23 Saniye Eraslan, "Nevâyî Eserlerinin Yazma Nüshalarını Tespit Denemesi", *Türk Dilinin Başçısı Ali Şir Nevâyî-2* içinde, (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2022), 855.

konusu dört nüshadan biri olan Muhammed Fuzulî adlı Azerbaycan El Yazmaları Enstitüsü'nde B-495 numara altında bulunan nüsha, doğrudan *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in nüshası değildir. Bu yazma Hicri 18 Cemaziyelevvel 1357 (Miladi 14 Ağustos 1938) tarihinde Bakü şehrinde Mirza Muhammed Ziya Ahundzade tarafından yapılan Azerbaycan Türkçesine çevirisinden ibarettir. Yazmanın dikkat çeken yönlerinden biri şiirlerin de Çağatay Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine aktarılmış olmasıdır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in bugüne dek bilinen nüshaları şu şekilde listelenebilir:

1. Topkapı nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Koleksiyonu'nda 808 numara altındaki *Nevâyi Külliyyatı*'nın 774b-782b varakları arasında yer almaktadır.²⁴

2. Fatih nüshası: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinin Fatih Koleksiyonu'nda 4056 numara altında bulunan *Nevâyi Külliyyatı*'nın 774b-784a varakları arasında yer almaktadır. Bu nüshayı Yusuf Tursunov ayrıntılı tanıtarak eserin bugün elde bulunan en mükemmel nüshası olduğunu kaydeder ve nüshalararası karşılaştırmalar ile tespitlerine yer verir.²⁵

3. Paris nüshası: Paris'te Milli Kütüphanede Suppl. Turc. 316-317 numara altında muhafaza edilen *Nevâyi Külliyyatı*'nın 278a-286a varakları arasında yer alan nüshadır.²⁶

4. Budapeşte nüshası: Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesinde Tör. Qu. 75 numara altında bulunan nüsha 44 varaktan ibaret olup ilk önce Armin Vambery tarafından incelenmiştir.²⁷

5. Haydarabad nüshası: Hindistan'ın Haydarabad şehrinde bulunan Salar Jung Müzesi Kütüphanesinde 18 numara altında *Bâbur Divanı* yer almaktadır. Divan ile aynı kitap içerisinde *Muhâkemetü'l-Lugateyn* eseri de vardır. 1766-1767 yıllarında istinsah edilmiştir.²⁸

6. Tebriz nüshası: Tebriz'de Sikatu'l-İslam Kütüphanesinde bulunan bir nüsha olup hakkında 1974 yılında Abdulaziz Tabatabaî tarafından Tahran Üniversitesinin *Nüshahayı Hattî* mecmuasının 7. defterinde bilgi verilmiştir. Şadi Aydın'ın çalışmasında da aynı bilgiler yer alır. Buna göre eserin müstensihî, istisah tarihi ve yeri bilinmemektedir. Kütüphanede esere envanter numarası verilmemiştir.²⁹ Nüsha ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır.

7. Ankara nüshası: Ankara'da Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 371 numara ile kayıtlı olan bu nüsha 37 varaktan ibarettir. Kitap 25,6x18,6 cm, metin ölçüsü 12,5x6,7 cm ölçülerindedir. Nestalik yazısıyla her sayfada 15 satır olarak istinsah edilmiştir.³⁰ Müstensih belli değildir,

24 Nüshayla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 1-2.

25 Tursunov, *Alişir Nevâyi, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 13-22.

26 Nüsha ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Edgard Blochet, *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs I* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1932), 308-311.

27 Nüsha ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Parlatur, György Hazai ve Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in the Library of The Hungarian Academy of Sciences* (Budapest: Akaprint, 2007), 543.

28 Tursunov, *Alişir Nevâyi, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 10-13.

29 Şadi Aydın, *Iran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 44.

30 "*Muhâkemetü'l-Lugateyn*", Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, erişim 25 Aralık 2023, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/613904>.

ancak istinsah tarihi olarak yazmanın sonunda Hicri 1290 (Miladi 1873) yılı kaydedilmiştir. Makale eserin bu nüshası üzerine hazırlanmıştır.

8. Konya nüshası: Eksik bir nüsha olup Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğünde BY00002577 numarası altında muhafaza edilen bir mecmuada yer almaktadır. 29 varaktan oluşan yazmanın 1b-18a varakları arasında Nevâyî'nin *Bedâyi'ü'l-Bidâye* divanı için yazdığı dibace ve bazı gazelleri bulunmaktadır. Sayfa kenarlarına ise *Hamse*'den, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'den parçalar yazılmıştır. Yazmanın 4a varacağının kenarında *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'deki Dihlevî'den bahsedilen kısım, 9b ve 10a varaklarının kenarında ise şairin kendi divanları, *Hamse*'si ve diğer eserlerinden bahsettiği bölüm vardır. Nesih yazısıyla istinsah edilmiş olup 21b-29b varaklarındaki *Lugat-i Hâlimî* ile aynı elden çıkmıştır.³¹

1. Ankara Nüshasının İmla Özellikleri

Muhâkemetü'l-Lugateyn'in Ankara nüshası genel olarak siyah mürekkeple kaleme alınmış olmakla beraber rubai, beyt, kıta gibi kelimeler, bazı bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin 20a varacağına kadar şiirlerin başlangıcına ve mısraların arasına genellikle dört, bazen beş veya bir kırmızı nokta konmuş, böylece manzum kısımlar ayrılmıştır. Ayrıca düzyazı kısımlarında da sıklıkla kırmızı mürekkeple bir noktaya rastlanır. Bazen tek satırda 3-4 yere kırmızı noktaların yerleştirildiği de görülür. Cümlede aynı görevi gören öğelerin ve birbiriyle bağlantılı bölümlerin arasında, bazen de cümlelerin sonunda bu tür kırmızı nokta işaretleri vardır. Bazen başka bir konuya geçilirken veya yeni bir fikir ifade edilirken kelimelerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Bütün bunların müstensih tarafından yapıldığı açıktır, çünkü bazı yerlerde bu tür kısımlardaki ilk kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Örneğin *emdi* (3b/12), *mundın soñra* (4b/9), *şu 'arā* (7a/13), *andın soñra kim* (18a/13).

Kırmızı noktalama işaretleri diğer nüshalarda cümleleri birbirine bağlamak için kullanılan ve bağlama edatları yerine de kullanılmış, dolayısıyla Ankara nüshasında çoğu durumda cümle başlarında bulunan ve bağlama edatları atlanmıştır.

1.1. Harekelendirme

Eserin diğer nüshaları gibi Ankara nüshasında da metinde hareke işaretleri genellikle yoktur. Ancak nüshanın dikkat çekici imla özelliklerinden biri, bazı yerlerde anlam farklılığı önem arz eden kelimelerin harekelerinin gösterilmiş olmasıdır: *levnleri* (5b/4), *birer varak* (5b/7), *dünüv-i mertebedin aradın çıktılar* (5b/15), *mey ta 'rifide* (7a/13), *hür ve dūr* (13b/9).

Eserde *at* (ات) kelimesinin anlamlarının verildiği bölümde “isim” anlamında kullanıldığını kastetmek için Arapça *alem* (alem) kelimesi yazılmıştır. Burada müstensih kelimenin farklı

31 “Divan”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, erişim 27 Şubat 2024, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/7788>.

okunuşlarının önüne geçmek için harekeye başvurmuştur: *bir ma'nâsî 'alemdür* (11b/2).

Eserin son kısımlarında ملک şeklinde yazılan bir kelime kullanılmış olup, ilk okuyanlardan Parsa Şemsiyev'den itibaren Özbekistan'da yapılan daha sonraki çalışmalarda kelime genellikle *mulk* olarak okunmuştur.³² Sema Barutçu Özönder kelimenin geçtiği cümleyi şöyle transkribe eder: *Çun milkdin ba'zî aqālîm ve kişverde Sart salāfîni müstaķil boldılar*.³³ Diğer nüshalarda kelimenin okunuşu ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmazken Ankara nüshasında harekeli olarak *melikdin* (31a/13) şeklinde yazılmıştır.

Hareke işaretleriyle ilgili dikkat çeken bir diğer durum ise bazı yerlerde kapalı é sesinin *i* olarak gösterilmiş olmasıdır. Örneğin *irür* (13b/8), *tigrede* (12b/4) şeklinde birer yerde gösterilmiş, تیر kelimesinin okunuşu ve anlamlarının açıklandığı kısımda *têr ki têrmek ma'nâsî biledür* cümlesinde de ilk kelime için esre harekesi gösterilmiştir (13a/10). Bir yerde ise genellikle *nevçün*, bazen de *neyçün* okunan kelime *niyüçün ki* (11a/11) şeklinde harekelendirilmiştir. Metinde görülen hareketlerin bazılarının kalemin farklılığına göre daha sonra yazıldığı anlaşılmakta ise de doğrudan müstensih tarafından işaretlenen hareketler de vardır.

1.2. Yanlış İstinsahlar ve Eksik Yazımlar

Müstensihin metni çok dikkatli bir şekilde kopyaladığı söylenebilir. Bununla birlikte nüshada müstensihin kaynak olarak kullandığı nüshadan veya kendi hatasından dolayı bazı yazım yanlışları ve eksik istinsahlar da bulunmasına rağmen bunlar çok değildir. Yazım yanlışları genellikle müstensihden kaynaklanmaktadır. Örneğin *kok* (*kök/küg*) kelimesinin anlamlarının açıklandığı kısımda *yana sebze vü öleñni dağı dërler* diyerek *kök* kelimesinin yeşillik anlamı vurgulanır. Ankara nüshasında *öleñni* yerine *etlikni* (12b/6) kelimesi yazılmıştır. Muhtemelen müstensih noktalama işaretleri yeterli olmayan nüshadan faydalanmış ve noktalamayı yanlış koymuştur. *Atnuñ eyerin egerçi zin dërler* cümlesinde geçen *eyerin* kelimesi *ey-yerin* (15a/11) şeklinde ayrı ve *çün bu tarıķda himmet 'ālî erdi... öterge qoymadı...* cümlesindeki *öterge* kelimesi de *r* ve *t* harflerinin yeri değiştirilerek *örtege* (20b/3) olarak yazılmıştır. Eserde Hüseyin Baykara'nın anıldığı bölümde *sözige öz cihetidin biyik pāye ve miķdār* cümlesindeki *biyik* kelimesi yerine Ankara nüshasında *sehven meniñ* (30a/1) yazılmıştır. Metinde bütün *ol* zamirleri doğru yazılmış iken *çekip ol küy gerdin sürme tartar-men qarağımğa* dizesinde geçen *ol* kelimesi *o* (10a/10) şeklinde yazılmıştır.

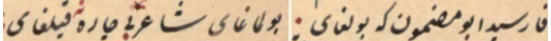
Ankara nüshasında bazı kelime veya kelime gruplarının, cümlelerin eksik yazıldığına rastlamak mümkündür. Mesela *velî el körmekige kızğanur-men* mısraında geçen *körmekige* kelimesinde elif ve ikinci kef harfi düşmüştür (10a/3). Metinde +çI ekiyle oluşturulan meslek isimleri arasında *kêrek yarağçı*, *çevgençi*, *yurtçı*, *şilençi*, *ahtaçı*, *kuvçı* kelimeleri, +vul ekiyle kurulan isimler arasında ise *daķavul* kelimesi düşmüş, *çün bu fen ehli fârsîgüydurlar*

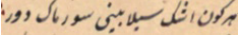
32 Nevâyi, *Mükemmel Eserler Toplamı*, 31.; Sadikov, *Alişir Nevâyi, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 50.; Tursunov, *Alişir Nevâyi, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 48.

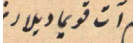
33 Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 188.

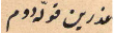
ve türk elfâzıdın behremend émesler cümlesindeki türk kelimesi de nüshada yazılmamıştır. Diğer nüshalarda *çün neçe katla bu nev'vâki' boldı tab'ı hüyy kıldı çün tabi'at mu'tād boldı öz mu'tādın koyup gayr mu'tādğa kim müşkilrek hem bolğay meyl kılmağı müte'azzirdür* şeklindeki cümle Ankara nüshasında *çün neçe katla bu nev'vâki' boldı öz mu'tādın koyup gayr mu'tādğa kim müşkilrek hem bolğay meyl kılmağı müte'azzirdür* olarak eksik yazılmıştır.

Türkçenin söz varlığı zenginliğinden bahsedilen kısımda savaşta vurmanın çeşitleri ile ilgili ve +LAK eki yardımıyla yer isimlerinin oluşturulabileceği ile ilgili aşağıdaki cümleler Ankara nüshasında müstensih tarafından atlanmıştır: *kılıç birle çapmağni, soğlumağni ve neyze bile sançmağni ve ilmağni barısın zed lafzı bile edā kılurlar. yana ba'zı maħal ve mekānga bir kâf ilhāk kılıp bir faşl yā bir emrga mensüb kılurlar. andağ ki kışlak ve yaylak ve avlak ve quşlak. ve bu hem ğarībdür. ve fārsīde hem ba'zını türk tili bile ayturlar.*³⁴ Bu cümlelerin Topkapı ve Paris nüshalarında da düşmüş olması ilgi çekicidir. Bu kısım eserin Fatih, Haydarabad ve Budapeşte nüshalarında yer alırken diğerlerinde yoktur.

Eserin *inçirmek* ve *siçirmek* fiilleriyle ilgili kısmında *fārsīde bu maẓmūn ki bolmağay şā'ir ne çāre kılğay* cümlesi Ankara nüshasında biraz farklı verilmiştir: *fārsīde bu maẓmūn ki {bolğay} bolmağay şā'ir-i bī-çāre ne kılğay* (9a/11). Aslında yazmada ilk başta diğer nüshalardaki gibi *ne çāre* yazılmış ise de daha sonra *ne* kelimesindeki nokta kırmızı mürekkeple silinerek *bī-çāre* yapılmış, ardından *ne* kelimesi eklenmiştir. Bu şekilde cümlenin anlamı daha açık olarak verilmeye çalışılmış ise de cümlede yer alan *bolğay* kelimesi gereksizdir.

“Yüksek sesle ağlamak” anlamındaki *ökürmek* fiiline örnek olarak verilen beyit *işim tağ üzre her yan eşk seyl-ābın sürmekdür* mısraı ile başlar. Mısra bütün nüshalarda aynı iken Ankara nüshasında *her yan* yerine *her kün* yazılmıştır (9b/2).

Farsların ördeğin erkek ve dişisine ayrı isimler vermediğinin belirtildiği kısımda müstensih *sart muña hem at koymaydurlar* yazmak yerine *sart muña hem at koymadılar* (14b/14) yazmıştır.

Eserin *Mizanü'l-Evzan* ile ilgili kısmında tüm nüshalarda Tusi'den özür dilemek anlamında *'uzrın kıldum* ifadesi yer almakta iken Ankara nüshasında *'uzrın kılladum* yazılmıştır (22b/3). Burada bir istinsah hatası yapılmış, *kol-* fiili *kolla-* olarak verilmiştir.

Eserin sonlarına doğru Hüseyin Baykara'nın zikredildiği kısımda nüshalarda *bahār nesīmi dek enfās bile gül dek açılğaylar* cümlesindeki *bahār* kelimesi *nahār* şeklinde yazılmıştır (34b/8). *Nahār nesīmi* tabiri anlam olarak her ne kadar örtüşüyor gibi görünse de orijinal metinde *bahār* olması gerekir. Zira cümlenin sonunda gül gibi açılmaktan bahsedilmektedir. Bu durumda müstensihin burada noktaların yerini karıştırdığı anlaşılmaktadır.

34 Barutçu Özönder, *Muhakemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 178.

2. Söz Varlığı Bakımından Farklılıklar

Müstensihin Ankara nüshasını dikkatlice istinsah ettiği söylenebilir. Bu sebeple Ankara nüshası eserin diğer nüshalarıyla büyük ölçüde uyumluluk gösterir. Ancak bazı yerlerde diğer nüshalara göre farklı kelimelerin kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Mesela insanın gözü ile kaşı arasında yer alan *kaḅak* (*kaḅak*) ile ilgili bölümde bütün nüshalarda *meşnevîde bir cemâ'at ħüb ta'rîfide mundaḳ deyilipdür kim* cümlesi yer alırken Ankara nüshasında *deyilipdür kim* yerine *bitilipdür ki* **بیتلیپ دورکه** (10b/11) yazılmıştır.

Türkçede yetmiş çeşit ördekte bahsedilirken Farsçada sadece *murğābī* olarak isimlendirilmesi bütün nüshalarda *sart barısın murğābī oḳ dēr* şeklindedir. Ancak Ankara nüshasında *sart barısın murğābī oḳur* **باریسین مرغابی اوڭور** (15a/4) şeklinde yazılmıştır. Anlam bakımından önemli farklılık görülmesi de *oḳ* kelimesi “sadece, yalnız” anlamı kazandırdığından asıl metinde olması gerekir.

Nevâî *اوت* imlasına sahip kelimelerin eş sesli kelimeler olduğu hakkında bilgi verirken onların farklı okuduklarına da dikkat çeker. *Kelleni oḳa tutup tükün arıtur* “kelleyi ateşe tutup tüyünü temizlemek” anlamına gelen *üt-* kelimesinin telaffuzu ile ilgili Nevâî'nin verdiği kaydı bilim adamları farklı okumuşlardır. Şemsiyev ve Tursunov tarafından *ırık hareketdür* olarak okunmuş,³⁵ Sadıkov'da *arık*,³⁶ Barutçu Özönder'in çalışmasında ise *oḳ* olarak transkribe edilmiştir.³⁷ Ankara nüshasında da Topkapı, Fatih, Paris ve Budapeşte nüshalarında olduğu gibi kelime *oḳ* **اوو** (13a/1) olarak yazılmıştır.

İçmenin farklı şekillerinin gösterildiği kısımda *tamşımak* fiili hakkında bilgi verilirken nüshalarda şöyle bir cümle yer almaktadır: *tamşımak ki gâyet zevkdın bat içmes, lezzet tapa tapa az az içer*. Ancak Ankara nüshasında *bat içmes* yerine *bâde içmesi* yazılmış olup müstensih burada cümlelerin tamamlandığını düşünmüştür: *tamşımak ki gâyet zevkdın bâde içmesi. lezzet tapa tapa az az içer* **ایچسی ولدت تاپا تاپا ازا ازا ایچاز** (8b/7). Müstensih cümlelerin anlamını “Tamşımak – gayet zevkten bade içmektir.” şeklinde anlamış olmalı.

Nevâî, bilindiği gibi ana dili varken başka dillerde eserler yazan Türk kökenli ince zevk sahiplerini eleştirir. Bu konuda şairin yakınlıkla kaydettiği cümlelerden biri nüshalarda şu şekildedir: *şalâḫiyyet ve ṭab'ların öz tilleri turğaç özge til bile zâhir kılmasa(lar) êrdi ve işke buyurmasalar êrdi*. Ankara nüshasında ise *öz tilleri turğaç* ifadesi yerine *öz aslları turğaç* **اوز اصل لاری تورغاج** (18b/1) yazılmıştır. Burada müstensih Türkçe *til* kelimesi yerine Arapça *aşl* kelimesini yazmıştır.

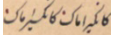
2.1. Türkçeye Özgü Yüz Fiilin Durumu

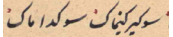
Ankara nüshasında Türkçeye özgü yüz fiil ile ilgili bölümde fiillerin arasında diğer nüshalardan farklı olarak *ve* bağlama edatı yoktur. Her fiilin arasına kırmızı bir nokta konmuştur. Nüshada fiillerin sayısı yüz gibi görünse de aslında *sêrpmek* fiilinden sonra gelmesi gereken *sirmemek* fiili atlanmıştır. Ancak baştan sayıldığına nüshada yüz fiil sıralanır. Bunun nedeni

35 Nevâî, *Mükemmel Eserler Toplamı*, 15.; Tursunov, *Alişir Nevâî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 35.

36 Sadıkov, *Alişir Nevâî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 37.

37 Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 175.

aynı fiilin iki farklı imla ile yazılmış olmasıdır. *Şemsiyev* tarafından *gāngirāmāk*,³⁸ Tursunov'da *gāngisirāmāk*,³⁹ Barutçu Özönder'de ve Sadıkov'da *keñsiremek*⁴⁰ olarak okunan kelime Ankara nüshasında *sin* harfi ile ve *sin* harfi olmadan arka kaya yazılmıştır: *keñiremek*, *keñsiremek* (8a/1).

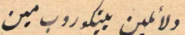
İmla açısından başka bir fiil de diğer nüshalardan farklı yazılmıştır. Aslında *kirkinmek* olması gereken fiil, nüshada *sökirkirmäk* şeklinde yazılmıştır. Bunun nedeni muhtemelen bu fiilden sonra gelen *sögedemek* (8b/9) fiilinin etkisi olmalıdır.

Topkapı ve Paris nüshalarında bulunmayan ancak Fatih ve Budapeşte nüshalarında rastlanan *çimdılamağ* (7b/15) fiili Ankara nüshasında da yer almaktadır. Bu ve diğer hususlar dikkate alındığında Ankara nüshasının Topkapı veya Paris nüshasına dayanmadığı açıktır. Genel olarak Ankara nüshası Fatih nüshasına daha yakın gibi görünse de bu iki nüsha arasında bazı önemli farklılıklar vardır. Örneğin Türkçeye özgü yüz fiilin dizilişi iki nüshada aynı değildir. Dolayısıyla iki nüshanın kaynağının aynı olduğunu söylemek güçtür.

3. Nüshanın Başarılı Yönleri ve Edisyon Kritik Metin İçin Katkıları

Ankara nüshasında her ne kadar birtakım yazım hataları ve düşmüş veya eksik yazılan yerler bulunsun da metnin başarılı yönleri de vardır. Bu yönler *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in doğru ve eksiksiz anlaşılması için yardımcı olmaktadır. Çünkü eserle ilgili henüz tam olarak çözülemeyen meselelerin olduğu bilinmektedir. Bazı kelimelerin okunuşu, anlamlarının netleştirilmesi, cümle içindeki ifadenin nasıl anlaşılması ve aktarılması gerektiği gibi konular çözüme kavuşturulmayı beklemektedir. Metin yayınları arasındaki temel farklılıklar da bundan kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde gösterilen sözcük tercihi bakımından nüshalar arasındaki farklılıklar ciddi bir öneme sahip değildir. Bunlar cümledeki genel anlamı etkilememektedir. Ancak Ankara nüshasında bazı yerlerde diğer nüshalara göre farklı olarak kullanılan kelimeler cümlelerin anlamını, öğeleri arasındaki uyumu da etkilemiştir. Bunun sonucunda cümlelerin anlamı farklılaşır, müellifin vurgulamak istedikleri daha doğru olarak gün yüzüne çıkar.

Şairin *Fevâidü'l-Kiber* divanından bahsettiği bölümde nüshalarda şu şekilde bir cümle yer almaktadır: ...*anda uluğlarğa fâyideler zülâlin yetkürüp-mên ve hevesleri şu'lesiga naşâyih zülâlıdın su urup-mên*. Nevâyî *zülâl* kelimesini bir cümlede iki defa kullanmış gibi görünmektedir. Bu ise eserin ilgili kısmındaki bütünlüğün dışında olan bir durumdur. Zira kendi eserlerinden bahsettiği bu bölümde cümlelerde paralellikler dikkat çekmektedir. Ankara nüshasında *zülâlin* kelimesi yerine *delâyilin* yer almakta ve cümle şöyle verilmektedir: ...*anda uluğlarğa fâyideler delâyilin yetkürüp-mên ve hevesleri şu'lesiga naşâyih zülâlıdın su urup-mên* (21b/4). Aktarımı: “Orada büyüklerle faydaların delillerini

38 Nevâyî, *Mükemmel Eserler Toplamı*, 15.

39 Tursunov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 30.

40 Barutçu Özönder, *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, 170.; Sadıkov, *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 32.

ulaştırmışındır ve gelip geçici heveslerinin alevine nasihatler zülalinden su vurmuşumdur.” Bu durumda cümledeki paralellik ve anlam daha uygun olmaktadır.

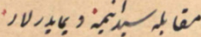
Nevâî Türk dilinde fiillerde ettirgenlik ile ilgili bilgi verirken *yügürt, kıldurt, yaşırt, çıkart* örneklerini kaydeder ve fiile bir harfin artırılması ile meydana geldiğini belirtir. Burada diğer nüshalarda *alar lafzğa bir harf artturğan bile muña oħşaş bir zāmırni artturupdurlar* cümlesi yer alırken Ankara nüshasında söz konusu bir harfin hangi harf olduğu açıkça gösterilmiştir: *alar lafzğa “t” harfî artturğan bile muña oħşaş bir zāmırni artturupdurlar* **لفظ غ ت حرفی آرتوران** (16b/6). Bu durum metindeki örneklere uygundur ve doğru biçim olmalıdır. Sonuçta *çapışmak, tapışmak* gibi örneklerin verildiği işteş fiiller ile ilgili kısımda da fiillerin *şin* harfinin eklenmesiyle oluşturulduğu açıkça kaydedilmektedir: *...maşdarğa şin harfî ilhāk kılmaq bile ol maqşūdnu tapıpdurlar*. Veya eserin sonraki kısımlarında eklerle kelime türetimi ile ilgili bilgiler verilirken şair her zaman kelimenin gövdeye hangi harf(ler)in gelmesiyle oluşturulduğunu harfin adıyla belirtir: *çīm harfî vaşl kılınur; kāf ve re harfî... ilhāk kılurlar; lām ilhāk kılurlar; kāf ilhāk kılup... vs.* Dolayısıyla ettirgen fiiller kısmında da söz konusu fiillerin fiil gövdesinde hangi harfin artırılmasıyla meydana geldiğinin belirtilmesi beklenir: *t harfî artturğan bile*. Bu bilgi ise eserin sadece Ankara nüshasında verilmiştir.

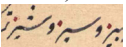
Türk imla geleneğinde anlam ve ifade genişliği, ayrıca kafiye kolaylığı elde etmek için bazı harflerin arasında birlik kurulduğundan bahseden şair aynı kelimenin hem *elif* (ل) hem de *hâ* (ه) ile yazılarak birbirleriyle kafiye yapabileceğini belirtir. Burada yer alan cümle diğer nüshalarda şöyledir: *ol cümledin biri elif bile hâ arasında münāsebet ve müşāreket bēripdürler ki bir lafzñı hem āhiri elif lafz bile kāfiye kılsa bolur*. Bu cümle müstensihlerin de aklını karıştırmış olmalı ki cümle başında Topkapı nüshasında *ki lafzñı hem āhiri*, Fatih nüshasında ise *ki bir lafzñı* kelimeleri yazılmış, daha sonra üzeri çizilerek iptal edilmiştir. *Bir lafzñı hem āhiri elif lafz bile kāfiye kılsa bolur* cümlesinde söylemek istenilen anlaşılmalı da cümle çok açık değildir. Burada ikinci *lafz* kelimesinin fazla olmasının yanı sıra sadece *elif* ile değil, aynı zamanda *hâ* harfi ile ilgili de kayıt beklenir. Eserin Ankara nüshasında ise ifade daha açık verilmiş, üstelik hem *elif* hem de *hâ* harfi belirtilmiştir: *bir lafzñı hem āhiri elif ve hâ bile kāfiye kılsa bolur* **بیر لفظنی هم آخیری الف و ه** **بید قاضی قیب بولور** (13b/3).

Farsçada mevcut olmayan fiillerin arasında Nevâî *bohsamak* fiiline de değinmiştir. Burada Topkapı ve Paris nüshalarında bir cümle eksiktir. Bu sebeple ilk yayınlarda ve matbu baskılarda eksikliği gidermek için cümlede soru zamiri olmasa da cümledeki soru anlamının vurgu ile gösterildiği düşünülmüştür. *Fārsî-gūy Türk bēgler ve mirzādeler bohsamakñı nē Fārsî til bile tileseler ki edā kılğaylar?*⁴¹ Ancak Fatih ve Budapeşte nüshasının yanı sıra Ankara nüshasında da bu cümle tam yazılmıştır: *Fārsî-gūy Türk bēgler ve mirzādeler bohsamakñı Fārsî til bile tileseler ki edā kılğaylar, āyā nē nev’ kılğaylar?* **ایانی نوع قیلن ایلار** (8b/15).

Türkçede *yasamak* ve *bēzenmek* fiilleri varken Farsçada *yasamak* karşılığında *ārāste* ve *ārāyiş* kelimelerinin olduğunu kaydeden şair *bēzenmek* karşılığında herhangi bir kelimenin

41 Nevâî, *Mükemmel Eserler Toplamı*, 10.

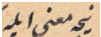

olmadığını vurgular: *ammā bēzenmek muḳābeleside nēme dēmeydürler ve ol yasanmaḳnıḡ mībālaḡasıdır*. Burada *dēmeydürler* kelimesinden önce yer alan cümlelerin nesnesi (*nēme*) Paris nüshasında düşmüştür. Ankara nüshasında ise bu cümle tam yer almaktadır: *Ammā bēzenmek muḳābeleside nēme dēmeydürler...* (10b/4).

Farsçada *ye* (ی) ve *vav* (و) harfleri ile yazılıp farklı telaffuz edilebilen kelimeler arasında nüshalarda genel olarak iki kelime gösterilmiştir: *yāyī andaḡ ki pīr ve šīr*. Fatih nüshasında *pīr* yerine *sīr* (779a/2) kelimesi yazılmıştır. Ankara nüshasında ise kelimelerin sayısı üçtür: *pīr ve sīr ve šīr* (12b/12)

4. Oğuzca Unsurlar

Muhâkemetü'l-Lugateyn'in Ankara nüshasının 1873 yılında Batı Türklük (Oğuz) sahasında, büyük ihtimale Osmanlı Devleti topraklarında oluşturulduğu söylenebilir. Çünkü nüshada diğer nüshalarda görülemeyen Oğuzca özellikler muhtemelen müstensihnin dilini yansıtmaktadır. Tanzimat'ın son dönemlerinde istinsah edilen bu nüshanın oluşturulmasında Tanzimat aydınlarının etkisi olabilir. Zira Ali Suavi, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve Şemseddin Sâmî gibi Tanzimat aydınlarının Çağatay Türkçesine ilgi duydukları, hâlis Türkçe kelimelerin toplanarak yaygınlaştırılması için bir kaynak olarak gördükleri bilinmektedir.⁴² Bu durumda nüsha Çağatay Türkçesine hâkim, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'e önem veren bir Osmanlı müstensihni tarafından hazırlanmış olmalıdır. Her ne kadar daha önce Paris'te eserin matbu baskısı Paris yazma nüshasına dayanılarak yapılmış ise de Ankara nüshası bu yayına dayanmamaktadır. Nüshanın kaynağı olarak Topkapı ve Fatih nüshalarını da göstermek zordur. Zira bu nüshalardan yukarıda gösterilen özellikleri bakımından farklılık arz etmektedir. Müstensih başka bir veya birkaç nüshaya dayanarak Ankara nüshasını istinsah etmiş olmalıdır.

Çağatay Türkçesinin imla ve dil özelliklerine vakıf olduğu anlaşılan müstensih büyük ölçüde kaynak nüshaya sadık kaldıysa da bazı durumlarda kendi dilinin özelliklerini nüshaya yansıtmıştır. Bunların sayısı çok az olsa da müstensihnin yaşadığı saha ile ilgili ipucu vermektedir.

Nüshada Oğuzca özellik olarak Çağatayca *bile/birle* edatının yerine dört örnekte *ile* edatı veya onun ekleşmiş hâli *+IA*'nın tercih edilmesi dikkat çekmektedir. Mesela Türkçe *kök* kelimesinin çeşitli anlamlarının kaydedildiği kısımda nüshalarda şöyle bir cümle yer alır: *ve kök lafzın hem neçe ma'nā bile isti'māl kıılurlar*: Cümlede geçen *ma'nā bile* yerine diğerlerinden farklı olarak Ankara nüshasında *ma'nā ile* (12b/3) yazılmıştır. Veya eserin *inçirmek* fiiliyle ilgili kısmında nüshalarda *ol Türk lafzıda bu nev' terkīb bile edā tapıpdur kim...* cümlesi vardır. Ankara nüshasında ise *terkīb bile* yerine *terkīb-ile* (9b/8) yazılmış, üstelik Batı Türklük sahasının imla geleneklerine göre bitişik gösterilmiştir. Başka bir yerde ise *ile* edatının ekleşmiş hâline başvurulmuştur. Diğer nüshalarda *ve etrāk ana hem hūbraḡ vech bile mūtāba'at kıılıpdurlar* cümlesi yer alırken Ankara nüshasında *vech bile* yerine

42 Bu konuda bk. Mesut Şen, "Tanzimat Aydınlarının 'Çağatay Türkçesi'ne Bakışı ve Şemseddin Sâmî'nin Tesiri", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9 (2014), 81-102.

vechle **خوبراق و جهلا** (16b/4) yazılmıştır. Eserde Türkçe +çI ekiyle oluşturulan kelimelerden bahsedilirken nüshalarda genellikle *ve bu yosunluğ köptür* şeklinde bir cümle vardır. Topkapı ve Paris nüshasında *ve bu* kelimeleri düşmüş, Ankara nüshasında ise müstensih bu cümleyi biraz farklı yazmış, hatta fazladan *ziyâdesiyle* kelimesini eklerken iki harfi atlamıştır: *bu nev' ziyâ[de]siyle köptür* **بونوع زیا سیکو** (16b/14). Burada da *ile* edatının ekleşmiş hâli kullanılmıştır. Bu tür Oğuzca özellikler *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'in diğer nüshalarında görülmemektedir.

Eserin sıfatlarda pekiştirme yapılırken *p* ve *m* ünsüzlerinin kullanımı ile ilgili bilgi verilen kısımda ...*mübâlağa için anıñ evvelide ol harfiğa bir p yâ m izâfe kılıp ol şey'ğa zâyid kılurlar* cümlesi yer almıştır. Ankara nüshasında ise *üçün* edatı yerine müstensih Oğuzcasını yazmıştır: *mübâlağa için* **مبالغا ایچون** (17b/4). Müstensih nüshada *üçün* edatının her zaman Nevâyî'deki şeklini yazarken bir tek burada *içün* yazmış, kendi dil özelliğini yansıtmıştır.

Bir örnekte müstensih ayrılmâ hâli ekini +*dIn* olarak değil +*dAn* olarak yazmış, böylece büyük ihtimalle kendi şivesindeki şekli uygulamıştır: *başdan ayağığa* **وباسدن ایائی** (29b/3). Nitekim diğer nüshalarda aynı ifade *başdın ayağığa* şeklindedir.

Nüsha imla bakımından da genellikle Doğu Türklük sahasının geleneklerine uygun olarak istinsah edilmiştir. *Soñra* zarfı da buna göre genellikle *sin* harfi ile yazılır. Örneğin *ötmegendin soñra* **اونماکان دین سونخا** (29a/3). Ancak bir yerde aynı zarf Batı Türklük sahasının imlasına uygun olarak *sad* harfi ile yazılmıştır *andın soñra* **اندرین سندر** (28b/14).

Nevâyî *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de bazı manzum kısımlar dışında *bol-* fiilini kullanmıştır. Bu sebeple eserde *ol-* fiiline, düzyazı kısımlarında rastlanmaz. Ankara nüshasında müstensih 29a/9 sayfasında ilk önce *vâki' oluptur* yazmış, ardından *elif* harfini çizerek iptal etmiş ve *vav* harfinden önce bir *be* sıkıştırmıştır: *vâki' boluptur* **واقع ابولوبتور**. Başka bir yerde ise müstensih *ol-* fiilini gereksiz, sehven kullanmıştır. Diğer nüshalarda *sözi şıdk ve işi teslim oğdur kim...* cümlesinin yer aldığı kısım Ankara nüshasında *teslîm olmağdur kim* **سببر اولق دورکیم** (4a/5) şeklinde yazılmıştır. Ancak burada anlam gereği *olmağdur* değil, diğer nüshalarda olduğu gibi *oğdur* olmalıdır.

Nevâyî tertip ettiği divanlardan *Nevadirü's-Şebab*'dan bahsederken *yigitlik evâyilide beyânım kilkidin nümâyış dīvānığa ve ārâyış bostānığa kiripdür kim...* demektir. Ankara nüshasında, diğer nüshalardan farklı olarak *kim*'li birleşik cümlemin esas cümlesinin yüklemine diğer nüshalardan farklı olarak ikinci hecesi yuvarlak ünlü ile gösterilmiştir: *kirüpdür kim* **کیروب دورکیم** (21a/7).

Sonuç

Ali Şir Nevâyî'nin ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eseri birçok bilimsel çalışmaya kaynak olmuş ve olmaya devam etmektedir. Çeşitli araştırmalar genel olarak eserin transkripsiyonlu yayınlarına dayanırken metin neşirleri el yazmalarına ve/veya matbu baskılarına dayanmaktadır. Ancak mevcut az sayıda nüshalarda, özellikle neredeyse bütün metin yayınlarının temelini oluşturan Topkapı ve Paris nüshalarında tam olarak

anlaşılmasının güç olan yerlerin bulunması eserle ilgili çalışmaların devam etmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle diğer Çağatay Türkçesi metinlerinde ve sözlüklerde tanıklanamayan bazı kelimelerin transkripsiyonu, anlamı, kökeni gibi meselelerin henüz çözümü beklenmektedir.

Eserin başka nüshalarının bulunması bu tür sorunlu durumların çözümü için yardımcı olabilir. Konya'daki bir mecmuanın haşiyesine yazılan eksik metnin dışında *Muhakemetü'l-Lugateyn* eserinin hâlihazırda bilinen 7 tam nüshası bulunmaktadır. Bunların arasında sadece Ankara nüshası, eserin metin çalışmaları için kaynak olarak kullanılmamıştır. Bu durumda metin çalışmalarının yapıldığı yıllarda nüshanın bilinmediği, Milli Kütüphaneye yakın bir zamanda getirildiği anlaşılmaktadır. Bu boşluğu doldurmaya katkı sağlamak amacıyla *Muhakemetü'l-Lugateyn*'in Ankara nüshası araştırmanın ana kaynağı olarak alınmış ve bu nüsha esas alınarak eserin muhtevası ile ilgili henüz çözülemeyen bazı sorunların çözümüne yönelik bir adım atılmıştır.

Nüsha, Nevâyî dilini çok iyi bilen ve anlayan bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Müstensih, kaynak teşkil eden nüshadaki kelime ve cümleleri dikkat ve özenle kopyalamıştır. Ancak az da olsa bazı yerlerde hatalar ve eksik yazımlar vardır. Hatta büyük ihtimalle müstensihden dolayı nüshanın çeşitli yerlerine Oğuzcanın özellikleri de yansımıştır. Nüsha içerisindeki bu özellikler, nicelik olarak çok olmasa da nitelik bakımından, istinsah yerinin Anadolu bölgesi olduğunu söyleyebilmek için yeterlidir ve Nevâyî'nin eserlerine olan ilginin 19. yüzyılda bu bölgelerde devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu dönemde yaşayan Tanzimat aydınlarının Çağatay Türkçesine duyduğu ilgi, Türk diline verdiği önem dikkate alındığında Ankara nüshasının oluşturulmasında Tanzimat aydınlarının gayreti, etkisi olabilir.

Eserin Ankara nüshası diğerlerinden metin bakımından ciddi farklılıklar arz etmemekle beraber müellif nüshasına en yakın ve doğru metnin elde edilmesi için bazı katkıları da vardır. Özellikle nüshaların tamamında görülmeyen ancak Ankara nüshasında mevcut olan kısımlar dikkat çekicidir. Bunlar makalenin üçüncü bölümünde dile getirilmiştir. Sonuç olarak Ankara nüshasının eserin müellif nüshasına en yakın metnini oluşturmaya katkı sağlayabileceği ortaya konulmuş olmakla beraber Nevâyî'nin daha sonraki dönemlerde istinsah edilen nüshalarının da eski nüshalar kadar önemli olabileceği ve doğru metni gösterebildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla metin çalışmalarında geç dönemlere ait nüshalara başvurmanın da son derece ehemmiyeti haiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar / References

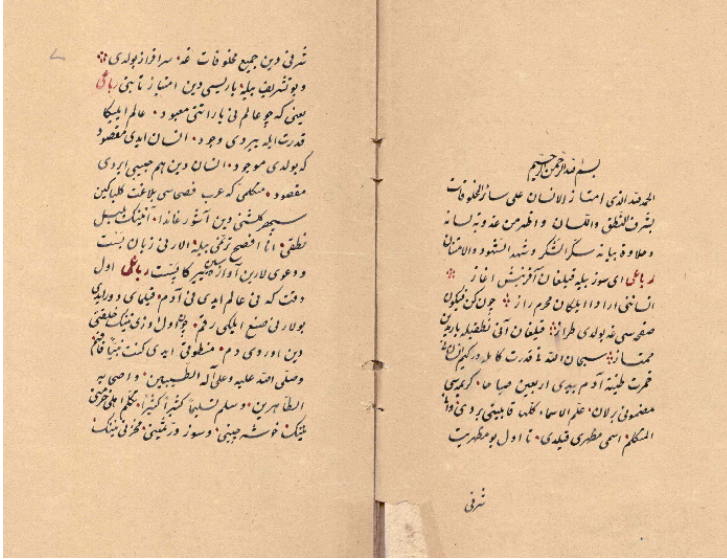
- Aydın, Şadi. *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Barutçu Özönder, Fatma Sema. *Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Belin, François-Alphonse. "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névâii." *Journal Asiatique* XVII (1861): 175-256, 281-357.
- Blochot, Edgard. *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs I*. Paris: Bibliothèque Nationale, 1932.
- Eraslan, Saniye. "Nevâyî Eserlerinin Yazma Nüshalarını Tespit Denemesi." *Türk Dilinin Başçısı Ali Şîr Nevâyî-2* içinde, 722-893. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Devereux, Robert. *Judgment of Two Languages; Muhakamat Al-Lughatain By Mir 'Ali Shir Nawâi; Introduction, Translation and Notes*. Leiden: E.J. Brill, 1966.
- Nevâî, Ali Şîr. *Muhâkemet-ül-lûgateyn*. Hazırlayan İshak Refet Işıtman. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Ali Şîr Nevai IV. Cilt Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Navoi, Alişer. *Sujdeniye O Dvuh Yazıkah (Muhakamatul-lugatayn)*. Çeviren Alla Malehova. Taşkent: Fen, 1970.
- Nevâyî, Ali Şîr. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Ankara, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 371, 1a-37b, Kopyalanma tarihi 1290 (1873).
- Nevâyî, Ali Şîr. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Azerbaycan Bilimler Akademisi Muhammed Fuzulî adlı El Yazmalar Enstitüsü, B-495, 1a-24a, Kopyalanma tarihi 18 Cemaziyelevvel 1357 (14 Ağustos 1938).
- Nevâyî, Mir Ali Şîr. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Veled Çelebi (İzbudak). İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315/1897.
- Nevâyî, Emir Ali Şîr. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Abdülhakim Gulmuhammedov. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1925.
- Nevâyî, Alişer. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Parsa Şamsiyev ve Âlim Usman. Taşkent: Uzgoslitizdat, 1940.
- Nevâyî, Alişer. *Mükemmel Eserler Toplamı C. 16, Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Suyuma Ganiyeva. Taşkent: Fen, 2000.
- Nevâyî, Emir Nizamüddin Ali Şîr. *Muhâkemet-ül-lûgateyn*. Çeviren Tourkhan Gandjei. Tahran: Firdevsi 1327/1948.
- Nevâyî, Ali Şîr. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Muhammed Yakub Vahidî. Kabul: Afganistan Bilimler Akademisi, 1363/1984.
- Nevâyî, Emir Alişer. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Hazırlayan Muhammedzade Sıddık. Tebriz: Neşr-i Ahter, 1387/2009.
- Parlatır, İsmail, György Hazai and Barbara Kellner-Heinkele. *Catalogue of The Turkish Manuscripts in the Library of The Hungarian Academy of Sciences*. Budapest: Akaprint, 2007.
- Quatremère, Étienne Marc. *Chrestomathie en turk oriental contenant plusieurs ouvrages de l'Emir Ali-Schir: des extraits des mémoires du Sultan Baber, du traité du Miradj, du Tezkiret-el-Avlia, et du Bakhtiar-Nameh, publiés, accompagnés d'une traduction française, d'un mémoire sur la vie d'Ali-Schir et de notes grammaticales, philologiques et autres. I*. Paris: Typographie de Firmin Didot Frères, 1841.
- Sadikov, Kasımcın. *Alişir Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Taşkent: Akademyashr, 2017.

- Şen, Mesut. "Tanzimat Aydınlarının 'Çağatay Türkçesi'ne Bakışı ve Şemseddin Sâmî'nin Tesiri." *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9 (2014): 81-102.
- Tömür, Hemit ve Abdurup Polat. *Muhakemetü'l-Lugateyn İkki Til Münazarası*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988.
- Tursunov, Yusuf. *Alişir Nevâyî, Muhakemetü'l-Lugateyn İlmî-Tenkidî Metin*. Taşkent: Fen, 2021.
- Vámberý, Ármin. "Muhakemet-ül-Lugatejn. Mir 'Ali-Sír (Nevajı) Csagataj-Törökjéböl", *Nyelvtudomány Közlemények* 1 (1862): 112-130.

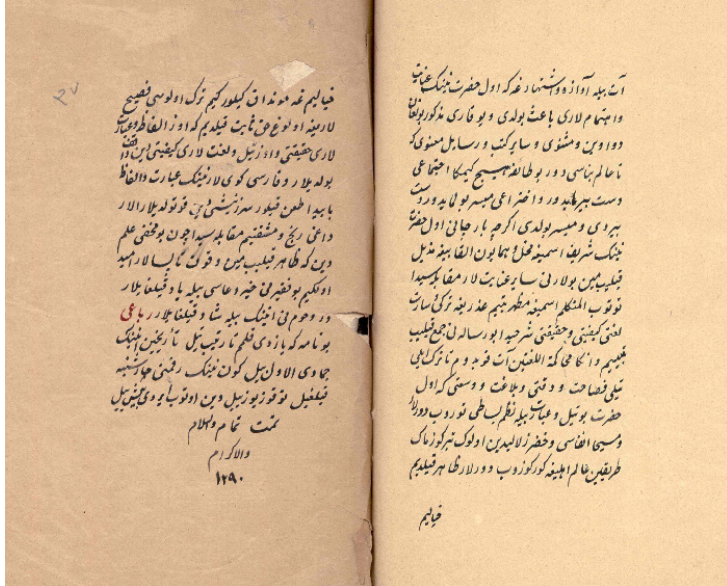
İnternet Kaynakları

- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Muhakemetü'l-Lugateyn". Erişim 25 Aralık 2023. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/613904>
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Divan". Erişim 27 Şubat 2024. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/77881>

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler

Resim 1. Muhâkemetü'l-Lugateyn'in Ankara nüshasının 1b-2a sayfaları

Resim 1. Muhâkemetü'l-Lugateyn'in Ankara nüshasının 36b-37a sayfaları

